

3. Дашкевич Н. П. Историческая записка о возникновении и деятельности Исторического общества Нестора-летописца по январь 1898 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1899. – Кн. 13.
4. Заболотский П.А. Старейший Запорожский уезд // Сборник Историко-филологического общества при НИФИ кн. Безбородька. – 1903. – Т. 4.
5. Институт російської літератури АН РФ. Рукоп. відділ, ф. 2162, оп. 2, спр. 39.
6. Институт рукописів НБУ ім. В.Вернадського, ф. 3, оп. 1, од.зб. 40743.
7. Кононенко П.П. Українознавство. – К., 2006.
8. Лилеев М.И. Новые материалы для истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII-XVIII вв. – К., 1893; Його ж. Из истории раскола на Вятке и в Стародубе XVII-XVIII вв. – К., 1895; Його ж. Из начальной истории раскола в Стародубе // Киевская старина. – 1889. – № 8-9.
9. Орлай И.С. О Юго-Западной Руси (письмо из Нежина секретарю Общества) // Труды и записки Общества истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1826. Кн. 1. – Ч. 3. – С. 220-228.
10. Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. 1820-1990. – Нежин, 1993.
11. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005.
12. Самойленко О.Г. Українські студії в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи (кін. XIX – 20-ті рр. XX ст.)// Література та культура Полісся. Вип.21. – Ніжин, 2002.

Геннадій Стрельський

Етнічні й етнопсихологічні аспекти історії у творах діячів Української революції 1917 – 1920 рр.

У статті висвітлюються етнічні й етнопсихологічні сюжети історії українського та інших слов'янських народів у дослідженнях суспільно-політичних і наукових діячів Української революції 1917 – 1920 років – зокрема М. С. Грушевського, О. Я. Шульгина, С. П. Шелухина, О. Г. Лотоцького.

Ключові слова: *етнос, етнічна історія, історіографія.*

В статье освещаются этнические и этнопсихологические сюжеты украинского и других славянских народов в исследованиях общественно-политических и научных деятелей Украинской революции 1917 – 1920 годов. – в частности М. С. Грушевского, А. Я. Шульгина, С. П. Шелухина, А. Г. Лотоцкого.

Ключевые слова: *этнос, этническая история, историография.*

The article highlights the ethnic and ethnopsychological scenes history of the Ukrainian and other Slavic peoples in the study of socio-political and scientific figures of the Ukrainian revolution of 1917 - 1920 years - in particular M. S. Grushevsky, O. I. Shulgin, S. P. Shelukhin, O. G. Lotockyj.

Keywords: *ethnos, ethnic history, historiography.*

Чимало з діячів Української революції 1917 – 1920 рр. представляли цвіт інтелектуальної еліти вітчизняного суспільства того часу. Вони залишили глибокий слід у різних галузях українознавства, соціології, політології, філософії, економіки, правознавства тощо. Серед них було багато професійних істориків, археологів, етнографів, фольклористів, чиї імена і твори були «викреслені» більшовицькою владою з вітчизняної історіографії. У своїх численних працях вони приділяли значну увагу етнічним аспектам історичного минулого українського та інших слов'янських народів.

Їхні дослідження у галузі українознавства, етнічної історії слов'янства, порівняльної етнографії, фольклористики тощо сприяли й донині допомагають вихованню національної свідомості громадян України, формують у них почуття своєї причетності до багатющої моральної і духовної культури рідного народу, яка віддзеркалює обличчя нації, вирізняє її з-поміж інших країн світу. У цих дослідженнях активно пропагувалась українська національно-державницька ідея, науково обґрунтовувалась історична закономірність Української революції, її причини, мета і завдання, сутність, характер та інші концептуальні засади.

Важливе місце розробка проблем етнічної історії, виявлення і публікація етнографічних джерел, їх дослідження і використання займали у надзвичайно великій і різноманітній творчій спадщині голови Української Центральної ради і вченого світового рівня Михайла Сергійовича Грушевського. У центр історичного процесу він завжди ставив народ як етнокультурну цілісність, в якій соціальні й національні інтереси домінували над державно-політичними.

Вже у першій лекції, прочитаній студентам Львівського університету у вересні 1894 р., Грушевський виголосив своє наукове кредо – головним героєм історії є не князі, гетьмани й царі, а народ і нація. Український народ як окрема етнокультурна одиниця, його матеріальна і духовна культура, мова, життєвий рівень, побут, традиції, обряди, фольклор тощо займають чільне місце у його багатотомній фундаментальній «Історії України-Руси» і багатьох інших працях.[1]

У статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», виданій 1904 р. у петербурзькому збірнику «Статті по славяноведенню» Грушевський рішуче заперечив панівну в російській історіографії схему, за якою історія Володимиро-Московського князівства XII – XIV ст. була продовженням історії єдиної «руської» народності Київської держави. Культура Київської Русі була породженням однієї народності – українсько-руської, стверджував він. А також висунув вимогу глибокого дослідження історії кожної з трьох східнослов'янських народностей (українців, великоросів і білорусів) як окремої етнічної спільноти.

М. Грушевський багаторазово фіксував увагу на відмінностях, що існують між етнокультурними типами українця, росіянина і білоруса. Особливе місце він приділяє дослідженню українського етнічного типу та його історичної еволюції. Український народ, вважав він, відрізняється від своїх найближчих сусідів як антропологічними, так і психофізіологічними ознаками – складом характеру, сімейними і суспільними відносинами, побутом і культурою. [2, с. 6]

У збірці статей «На порозі нової України. Гадки і мрії», виданій у квітні 1918 р., вже після проголошення незалежності УНР, Грушевський докладно розглядає основні прикмети українського народного характеру. Серед них він виділяє почуття власної гідності і поваги до гідності інших народів, добрі манери, любов до чистоти, порядку, краси життя тощо. Ці риси, на його думку, наближають українців до західноєвропейської духовної культури – найбільше до германського і романського етнічних типів. Ці твердження вчений аргументує численними джерелами і конкретними фактами з історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. «у тіснім зв'язку з Заходом, його життям і культурою». При цьому він підкреслює, що західні культурні впливи в Україні «не запозичувались рабським чином», а творчо перероблялись у відповідності з особливостями українського народного характеру. Тільки з кінця 18 століття, – писав він, – «ці зв'язки слабшають і приходять до занепаду під тиском примусової русифікації, і українське життя та культура вступають у період російський, великоруський». І тепер, підсумовує Грушевський, коли незалежна Україна «розриває нав'язану їй

московською політикою, московським насильством північну орієнтацію», вона «може з новою силою, з новою енергією відновити свої зв'язки з західним світом, використовуючи його запаси знань, культури, громадського інстинкту і дисципліни». Водночас він застерігав, що «нам не треба підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця... Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною однієї залежності другою, хоч би й добровільною». Українське життя, вважав Грушевський, мусить «не спішити замикатися в який-небудь один круг зв'язків, відносин і впливів, а брати як можна ширше,... все, що може бути корисним для нього,... брати і в сфері старих зв'язків колишньої Російської держави, і нових зв'язків з Центральними державами, і поза ними». [3, с. 15-24].

Повернувшись з вимушеної еміграції до радянської України у 1924 р., Грушевський, звичайно, не міг пропагувати ці «гадки і мрії». Але й під пресом комуністичної ідеології він продовжував активно займатися проблемами етнографії, популяризувати їх, створивши і очоливши цілу низку науково-історичних підрозділів Всеукраїнської Академії наук. Зокрема, вже у тому ж 1924 р. було створено Культурно-історичну комісію ВУАН, яка, за словами М. Грушевського, «взялася досліджувати, за допомогою порівняльної етнографії, пережитки соціальних форм України...» [6, с. 29].

З 1926 р., ця комісія разом з Комісією історичної писемності і Кабінетом примітивної культури науково-дослідної кафедри української історії, які також заснував і очолював Грушевський, почали видавати етнографічний часопис «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». У 1928 р. він розробив проект створення Інституту для досліду пережитків культури і народної творчості України. Перелік подібних заходів М. С. Грушевського, спрямованих на подальший розвиток дослідження етнографії і фольклористики, можна було б продовжити.

Найбільш повну і синтезовану оцінку етнографії, її значення у дослідженні суспільно-політичного життя слов'янських народів, особливо українського, Грушевський дав у розлогій статті «Етнографічне діло Костомарова» [9], яка є своєрідною передмовою до збірника «Етнографічні писання Костомарова» (К., 1930.

– 352 с.). Доладно розглядаючи тут предмет, зміст і завдання етнографії, значення етнографічних досліджень у національному житті слов'янських народів, їхньому соціально-політичному й культурному відродженні, Грушевський писав: «Етнографія, досліджування народного життя і творчості, особливо народної пісні відіграло величезну роль в слов'янськiм відродженні, в формуванні слов'янських національностей, в наростанні їх національної свідомості, в їх ідеології – не тільки національній, але й соціальній і політичній... В світлі етнографічних студій формувалися програми національного визволення, піднесення селянських мас, заведення народної мови до літератури, програми демократичного ладу, соціальної перебудови і політичної революції. На етнографії виростали політичні і революційні імпульси. Вона давала їм гасла, традицію, героїчні фігури, до котрих треба було відкликатися, щоб зробити їх своїми попередниками в визвольних і революційних змаганнях!» [9, с. IX].

В цьому зв'язку, робить висновок М. С. Грушевський, «історія слов'янської етнографії взагалі, і спеціально української являється не чисто літературною дисципліною, не історією народознавства, а одною з основних частин соціальної і політичної історії, історії національної і соціальної самосвідомості і визвольної боротьби» [9, с. X]. Докладніше про це йдеться в окремій студії автора цієї статті.¹

Народознавчі, етнічні сюжети минулого України посідають важливе місце у творчій спадщині видатного історика і дипломата Олександра Яковича Шульгина. Фахові заняття історією були органічною частиною його громадсько-політичної, державної діяльності на відповідальних посадах першого міністра закордонних справ УНР, посла Української держави і Директорії УНР в Болгарії, члена української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 – початку 1920 рр., голови делегації УНР на першій асамблеї Ліги Націй восени 1920 р., міністра закордонних справ екзильного уряду УНР тощо.

---

¹ Див.: Геннадій Стрельський. Етнографія та «етнографічне діло» М. І. Костомарова у дослідженнях і оцінці М. С. Грушевського // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6: Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 6. – К., 2008. – С. 111 – 116.

Почуття національної свідомості, дух вірного служіння своєму народові О. Шульгину ще у ранньому дитинстві прищепили батьки – нащадки давнього козацького роду, кровно спорідненого з Полуботками, Скоропадськими, Самойловичами та Апостолами. Його батько – Я. М. Шульгин, за влучною оцінкою М. С. Грушевського, – «один з характеристичних представників українського життя 1870-х рр., визначний український історик...» [4, с. 5]. А мати – Любов Миколаївна (закінчила історико-філологічні факультети Київського і Московського університетів, учителювала на Полтавщині, була активісткою Київської Громади), як згадував О. Шульгин «весь свій вік горіла й боліла людською долею. Вона жила Україною та для України.» [5, с. 220]. Оцінюючи вплив батьків на формування свого світогляду, він писав: «Те велике зусилля, яке треба було зробити людині з національно-індиферентного середовища, щоб дійти до українства, мені не було потрібне. Було майже неможливо не наслідувати мого батька, було б дивно, щоб патріотизм моєї матері не відбився на моєму житті і праці.» [5, с. 176]. Ще 8-річним хлопчиком, захоплений батьківською розповіддю про українських козаків О. Шульгин заявив і «повторював собі та всім: “Буду істориком”» [5, с. 248]. Ці слова справилися. Його перу належить чимало книг і статей з історії, в яких він наголошував, що справа національного визволення має глибокі корені в самому житті українського народу, в самій душі його [15]. Відстоюючи право і необхідність звільнення України з-під російського «володарювання», Шульгин підкреслював, що «росіяне й українці, говорячи різними мовами, ріжняться особливо їхньою народньою культурою, як і фізичним типом... Україна і Великоросія ріжняться остільки ж їхніми кліматами, географічним виглядом, як і звичаями їхніх мешканців» [16, с. 241].

Вже у першій своїй статті «Fatum історії», написаній у квітні 1918 р., він поставив мету «дати спробу історико-психологічного і почасти юридичного аналізу того, як неминучий хід подій привів нас до Української державності». Для її подальшої розбудови, – писав він, – «ми повинні кликати наш народ до того, щоб він відчув самого себе, щоб він став глибоко національним... і тільки тоді він увійде у сім'ю культурних народів, як рівний з рівним» [17, с. 124].

Перебуваючи в еміграції, О. Шульгин гідно представляв і захищав інтереси українського народу на міжнародній арені, активно популяризував історичні знання про Україну і національні особливості її культури в зарубіжному світі. Про це, зокрема, переконливо свідчить тематика наукових доповідей на засіданнях Українського Академічного Товариства, яке він заснував і очолював (1946 – 1960 рр.) і Міжнародної Вільної Академії наук в Парижі, віце-президентом якої він був (1948 – 1952 рр.): «Проблема постання української й російської нації», «Проблема мови й нації в застосуванні до України», «Критика расових теорій і антропологія в Україні», «Трисотліття Переяславського договору», «Предки українців – анти», «Значення назви Русь» та ін.

Своєрідною «національною сповіддю» О. Шульгина була написана і видана французькою мовою у Парижі в 1935 р. його книга «Україна проти Москви (1917)», в якій аналізуються як сильні, так і слабкі риси українського національно-визвольного руху.

В останні роки життя О. Шульгин взявся за написання спогадів про своє дитинство і юність у рідному селі Сохвині Хорольського повіту на Полтавщині. Їх друкувала «Українська літературна газета» у Мюнхені з квітня 1957 р. протягом кількох років. Цей майстерний опис фамільної полтавської старовини має велику цінність не лише для вивчення генеалогічного дерева роду Шульгиних, а й для глибокого пізнання української родини взагалі, з центральною постаттю жінки, для пізнання етнопсихології українського народу, його умов життя і побуту, соціальних змін і настроїв різних верств українського села і міста на зламі двох століть (XIX – XX), атмосфери формування і зміцнення національної самосвідомості суспільства.

Ідеї народоправства та самобутності українського народу як окремої етнічно-культурної одиниці були основними у численних дослідженнях вченого-юриста і історика Сергія Павловича Шелухина [11]. Його суспільно-політичні і історичні погляди сформувалися ще задовго до Української революції, коли він працював юристом у судових установах Єлисаветграда, Кам'янця-Подільського, Кишинєва (1889 – 1902 рр.), прокурором і суддею в Одесі (1902 – 1917 рр.), редагував (разом з М. Ю. Шаповалом) журнал «Українська хата» (1909 – 1914 рр.).

Обраний влітку 1917 р. до Центральної ради, Шелухин, як згадував він пізніше, «перший виступав з історико-правовим умотивуванням державної суверенності українського народу» і очолював позапартійну «секцію самостійників». Згодом він був Генеральним суддею УНР і міністром судових справ в уряді Центральної Ради, головою делегації гетьманської Української держави на переговорах з урядом РРФСР, виконував обов'язки міністра юстиції в уряді Директорії, був членом делегації УНР на Паризькій мирній конференції.

В еміграції Шелухин займався викладацькою, науковою і громадською роботою. «Історія кожного народу, – писав він, – лише тоді є цікавою, коли вона є самостійною» [12, с. 20]. Тому він приділяв особливу увагу аналізу спільних рис та істотних відмінностей у походженні, характері і психології українців, росіян і поляків. Посилаючись на різні давні джерела і твердження сучасних йому французьких антропологів, С. Шелухин відносить росіян і поляків до вислянської (вістувльської) слов'янської групи народностей, а українців – до адриатичної (дінарійської) слов'янської раси. Тому, твердив він, навіть «інервація – функціонування нервової системи у російської, української і польської народностей цілком різні» [13, с.69]. Найхарактернішою рисою українців він називає свободу, волелюбність, якою «вони дорожать більше за все» [12, с.31]. Іншою з найважливіших рис народного характеру українців Шелухин вважав їх прихильність до народоправства, або демократії. Саме народоправство було українською національною формою влади в Київській Русі і гетьманській державі часів Б. Хмельницького, підкреслював він. Український народ зможе досягти свободи і демократії лише тоді, переконував Шелухин, коли матиме «свою самостійну, незалежну, суверенну державу і всі свої інтереси, потреби і цілі задовольнятиме й досягатиме... незалежно ні від чийх втручань, дозволів, згод, самостійно, на основі свого права» [14, с. 82]. Федерацію українського народу з російським він вважав неможливою, бо останній «не здатний до цього духовно..., визнає права лише за дужчим брутальною силою і над правом ставить грубу силу» [14, с. 82]. Характерними рисами росіян Шелухин називає відсутність почуття людської гідності (як власної, так і інших народів), зневагу до права, азіатську жорстокість.

«Очевидно, – пише він, – що з таким народом ні автономія, ні федерація – речі фактично нездійсненні і недосяжні» [14, с. 82].

Серед інших діячів Української революції, які весь свій талант і творчі сили безкорисливо вкладали у розв'язання проблем національно-культурного і державного відродження України, помітне місце займає видатний письменник, публіцист, вчений-історик Олександр Гнатович Лотоцький. Його численні твори, зокрема тритомна книга «Сторінки минулого» [8] – справжня перлина української мемуаристики, за влучною оцінкою відомого в українській діаспорі журналіста Зенона Пеленського, «вміщують у собі від юних днів – аж до зрілого віку автора тільки один зміст, одну велику пристрасть: безнастанну, невгаваючу службу українству, українській визвольній справі» [7, с. 87]. Ця «служба» була завжди головною у його громадській, літературно-публіцистичній і науковій діяльності. Зокрема, перебуваючи з 1900 до березня 1917 рр. у Санкт-Петербурзі, О. Лотоцький очолював там українську громаду, ініціював заходи щодо скасування сумнозвісного указу 1876 р., всіляко сприяв виданню україномовних творів, організації українських фракцій у I та II Державних Думах і їх друкованих органів – «Украинский вестник» і «Рідна справа – Думські вісті», постійно видавав у них та інших журналах («Громадська думка», «Рада», «Украинская жизнь», «Записки НТШ» та ін.) свої статті, у яких знайомив російське громадянство з історією та культурою України. Виключно велике значення у плані висвітлення етнічної історії українського народу, його походження і національних особливостей мають статті Лотоцького, видані у збірнику «Украинский вопрос» (Спб., 1914): «Основные элементы украинской национальной идеи: Различие великорусского и малорусского типов, как результат исторической жизни», «Антропологические и этнографические различия», «Украинский язык как наиболее существенная и яркая черта народной индивидуальности», «Язык или наречие», «Различие русского и украинского языков», «Единство украинского национального типа и языка» та ін. У роки Української революції О. Лотоцький був делегатом Українського Національного Конгресу, губернським комісаром Буковини і Покуття, Генеральним писарем уряду

Центральної Ради, міністром віроісповідань в урядах гетьмана П. Скоропадського і Директорії УНР, надзвичайним послом УНР у Туреччині.

Не менш активно «Невгаваючу службу українству, українській визвольній справі» О. Лотоцький продовжував в еміграції, займаючись викладацькою, науковою і громадсько-політичною роботою. Серед багатьох його справ і посад у Державному центрі УНР в екзилі і в зарубіжних вузах України тут варто виділити діяльність О. Лотоцького як засновника і директора Українського наукового інституту у Варшаві (1930 – 1939 рр.), який підготував і видав понад 70 томів документів і досліджень. Серед основних напрямків роботи вчених Інституту і самого Лотоцького чільне місце займало вивчення господарського життя, історії і культури українського народу, його побуту, звичаїв, обрядів, традицій, вірувань, розвитку освіти тощо. «Невсипуща, завзята праця директора Інституту проф. О. Г. Лотоцького... подиву є гідна» [16, с. 61] – свідчив О. Я. Шульгин. «Це був... фанатик українського відродження, української незалежності», – писав він [7, с. 29].

Багато етнологічного матеріалу, етнічних ракурсів дослідження минулого нашого народу містять твори й таких подвижників українського національно-державного відродження 1917 – 1920 рр., як Д. В. Антонович, В. В. Боржковський, М. М. Лозинський, К. В. Лоський, М. І. Міхновський, А. В. Ніковський, О. Х. Саліковський, М. А. Славінський, П. Я. Стебницький, М. С. Тишкевич, Я. С. Токаржевський-Карашевич, Л. М. Цегельський, М. Ю. Шаповал та ін. Їхня творча спадщина з даної теми заслуговує на окремі історіографічні розвідки.

Література

1. Грушевський М. Українство і питання дня в Росії. – Львів, 1905; Його ж. Очерк истории украинского народа. – Спб., 1906; Його ж. Про давні часи на Україні. – К., 1907; Його ж. Про українську мову і українську справу. – К., 1907; Його ж. Освобождение России и украинский вопрос. – Спб., 1907; Його ж. Украинцы. Формы национального движения в современных государствах. – Спб., 1907; Його ж. Культурно-національний рух в Україні в XVI – XVII віках. – К., – Львів, 1912; Його ж. Як жив український народ. Коротка історія України. – Царгород, 1915; Його ж. Звідки пішло українство і до чого воно йде. – К., 1917; Його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1917 та ін.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – К., 1913.
3. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. – К., 1918.
4. Грушевський М. Пам'яті Якова Шульгина // Записки НТШ, Т. CVII. – Львів, 1912, кн. I.
5. Збірник на пошану Олександра Шульгина. – Париж – Мюнхен, 1969.

6. Історія Академії наук України. 1918 – 1993. – К., 1994.
7. Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто – Нью-Йорк, 1983.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. 1. – Варшава, 1932; Т. 2. – Варшава, 1933; Т. 3. – Варшава, 1934.
9. Михайло Грушевський. Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930, с. VII – XXIV.
10. Украинский вопрос. Издание редакции журнала «Украинская жизнь». – Спб., 1914.
11. Шелухин С. Назви України. – Відень, 1921; Його ж. Історично-правові підстави української державності. – Вінніпег, 1929; Його ж. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936; Дрогобич, 1992; Його ж. Державна мова на Україні. // Віче, 1994, № 2, с. 149 – 155; Його ж. Дві народності. // ЦДАУ, ф. 3695, оп. 1, спр. 46 та ін.
12. Шелухин С. Критика нового наукового підручника історії України. – Львів, 1935.
13. Шелухин С. Додаткові лекції до курсу «Історії українського народу». – Прага, 1932.
14. Шелухин С. Україна. – Прага, 1937.
15. Шульгин О. Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи: Статті, документи, промови. – К., 1918; Його ж. Нариси з нової історії Європи. – Прага, 1925; Його ж. Україна і червоний жак. – Париж, 1926 (франц. мовою); К., 2001 (у перекладі з франц. мови – Г. С.); Його ж. Уваги до історії розвитку ранішнього капіталізму. – Львів, 1928; Його ж. Державність чи Гайдамаччина? (Зб. документів та статей). – Париж, 1931 та ін.
16. Шульгин О. Я. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – Париж, 1934; К., 1998.
17. Шульгин О. Fatum історії // Пам'ять століть, 1998, № 1.

Ярослав Вацулик

Возникновение чешского национального меньшинства на украинской Волыни во 2-ой половине XIX века.

Досліджено основні етапи еміграції чехів на Волинь, їх побут, господарська і культурна діяльність, внесок у розвиток сільськогосподарського та промислового виробництва.

Ключові слова: чехи, національна меншина, переселення, українська Волинь.

Исследованы основные этапы эмиграции чехов на Волынь, их быт, хозяйственная и культурная деятельность, вклад в развитие сельскохозяйственного и промышленного производства.

Ключевые слова: чехи, национальное меньшинство, переселение, украинский Волинь.

The main stages of the emigration of Czechs in Volyn, their way of life, economic and cultural activities contribute to the development of agricultural and industrial production.